

La llengua de la 'Loçana Andaluza'

Autor: Rafel Mompó
Data de publicació: 20-10-2017

Article d'en Rafel Mompó, en què reelebora i amplia la seva comunicació al 16è Simposi sobre la Història Censurada de Catalunya del novembre del 2016 a Arenys de Munt.

Fa uns anys vaig començar un estudi sobre els trets lingüístics de l'obra Retrato de la Loçana andaluza, més coneguda, abreujadament, com La Loçana andaluza. El novembre de l'any passat, vaig acceptar l'amable invitació de Jordi Bilbeny per tal de fer-ne una breu exposició amb motiu del 16è Simposi sobre la Història Censurada de Catalunya, celebrat a Arenys de Munt i organitzat per l'Institut Nova Història. En aquest article presente algunes de les qüestions que vaig apuntar llavors i que són fruit d'aquest treball que tinc prou avançat, almenys bastant com per a sostenir la tesi que ara miraré de justificar, com és que l'obra original havia d'estar escrita en català i que el text que ens ha pervingut és una traducció maldestra amb errades garrofals i sintaxi deslloriga da. Caldrà, però, fer unes consideracions prèvies.

L'obra ha estat integrada en això que es coneix per literatura castellana del Segle d'Or, tot i que d'una manera ben paticular, per dos motius: primer perquè va ser descoberta a mitjan segle XIX i abans no se'n tenia cap notícia, i segon perquè eminències com Menéndez Pelayo (2012: 1465) han provat d'allunyar-la, ja no de la qualificació d'àuria sinó de la mera literatura, a base de condemnes severíssimes: "la Lozana, que bajo ningún pretexto hubiera debido exhumarse". Aquest menyspreu, certament, ha estat revisat en els darrers temps i s'han fet i se'n fan anàlisis a doll, malgrat "que no es tarea para ningún crítico decente" (2012: 1370). El mateix polígraf santanderí no devia ser molt decent, des de la seua pròpia perspectiva, esclar, perquè hi esmerçà un bon feix de planes a analitzar aquest text "inmundo y feo", en les quals trobem algunes consideracions encertades de què ens aprofitarem.

Ens ha pervingut només un exemplar de l'obra. És conegut i incontrovertible, des del primer moment, que aquest exemplar fou descobert per l'hispanista Ferdinand Wolf l'any 1845 a la Biblioteca Imperial de Viena. Aquest home era, de fet, conservador d'aquella Biblioteca i cinc anys enrere, el 1840, havia fet una altra troballa, l'anomenat Cançoner de la Biblioteca Vaticana. No obstant això, dins d'una història plena d'anomalies ensopeguem amb aquesta altra: a

l'edició de La Loçana feta a Madrid, imprenta y estereotipia de M. Rivadeneyra el 1871, a la Advertencia preliminar que és obra de Feliciano Ramírez de Arellano, Marqués de la Fuensanta del Valle, llegim:

"No sólo no existia ejemplar en ninguna de las bibliotecas de los aficionados á esta clase de libros, sino que ni Nicolas Antonio, ni La Serna Santander, ni Moratín, ni Salvá, ni Brunet, ni otro alguno de los que han escrito sobre bibliografía, citan La Lozana Andaluza entre las obras escritas en el siglo XVI. Fué el primero que la encontró en la Biblioteca imperial de Viena nuestro querido amigo y distinguido bibliófilo el Sr. D. Pascual de Gayángos, quien en su excelente introduccion á los libros de caballerías1, no sólo hizo mencion de ella, sino que dió á conocer el nombre de su autor"

A la nota corresponent, se'ns innova que l'obra del bibliòfil fou publicada el 1857 ("Nota 1. «Biblioteca de Autores Españoles. Libros de Caballerías, con un discurso preliminar y un catálogo razonado, por D. Pascual de Gayángos.» Madrid, M. Rivadeneyra, 1857"), és a dir, dotze anys després de feta la troballa per Ferdinand Wolf. Una adjudicació indeguda que, pel que jo sé, no va ser corregida ni esmenada.

Una altra particularitat de l'exemplar conservat rau en el fet que no hi consta el nom de l'autor, ni la data ni el lloc d'impressió. Tampoc té frontispici ni colofó. Sí té, però, una portada que reproduïm:

Al Argumento de l'obra[i] l'autor vol fer constar que "ni quise nombre, salvo que quise retraer munchas cosas retrayendo una, y retraje lo que vi que se deb[e]ría retraer;" (Perugini 2004: 10). Això no obstant, un tal Francisco Delicado, actiu com a autor i editor a Venècia, sobretot a les desenes 20 i 30, es possessionarà com a "componedor" de La Loçana. Les informacions biogràfiques que hom té sobre aquest personatge gairebé són totes les que ell mateix va voler donar, si exceptuem les que lliurà l'estudiós Francesco Ugolini a partir d'un llibret litúrgic Spechio vulgare per li sacerdoti que sembla que escriví i es publicà a Roma el 1525. Anòmalament, Ugolini no va voler revelar mai la ubicació d'aquesta obra.

Delicado consta també com a autor d'una obra sobre la sífilis El modo de adoperare el legno de India occidentale, salutifero remedio a ogni piaga et mal incurabile, publicada a Venècia l'any 1529. Igualment, figura com a seua una altra obra sobre el mal de senment (de Sent Ment, en realitat), aquesta desapareguda, anomenada De consolatione infirmorum que, per informacions de Toda i Güell, i de Palau i Dulcet, hauria estat editada l'any 1549.

L'altra activitat literària a què es dedicà Delicado fou la d'editor i corrector d'impremta de textos com ara la Tragicomedia de Calixto y Melibea, Cuestión de amor, Cárcel de amor, els quatre llibres d'Amadís de Gaula i els tres llibres de Primaleón et Polendos, su hermano, hijos del emperador Palmerin de Oliva. L'autoria de La Loçana es deriva de la Introducción al llibre tercer d'aquesta darrera obra, on el tal Francisco Delicado diu "como lo fuí yo cuando compuse La Lozana en el comun hablar de la polida Andalucía" (CP: 448).

Per manca d'espai no entrarem ara i ací a tractar els nombrosos problemes de transmissió textual, de declaracions i documentació contradictòries, etc., i donarem provisionalment per bona com a data d'edició de l'únic exemplar que es conserva, l'any 1528 a la ciutat de Venècia. Bo i fent només un altre apunt sobre anomalies. No es pot dir amb seguretat la pàtria de l'autor, perquè el mateix Delicado en uns llocs declara ser natural de Martos (a Jaén) i en altres de Còrdova. Curiós cas aquest d'un home que no sap d'on és, perquè advera a l'edició de l'Amadís de Gaula de Venècia, 1533 (CP: 432): "Fué revisto, corrigiéndolo de las letras que trocadas de los impresores eran, por el vicario del Valle de Cabezuela, Farncisco Delicado, natural de la Peña de Martos", mentre que al Modo adoperare, escriu (CP: 376): "vi fusse quel ordine, over quella facondia che si richiederebbe, il mio essere externo e nato in la diocesi di Corduba, cità si Spagna, e nutrito in la pegna de Martos". En resum, després de llegir les seues informacions al respecte hom no en trau l'aigua clara.

Defensar la tesi de la catalanitat original de l'obra passa com és lògic, entre altres coses, per estudiar al detall el lèxic, la fraseologia, la sintaxi i les particularitats semàntiques d'alguns d'aquells elements lèxics emprats, des del punt de vista diacrònic i geogràfic. Faré un repàs succint i donaré algunes mostres d'aquells fenòmens que considere més significatius. Es podrà comprovar com la major part són reincidents, vull dir que ja han estat exposats per altres investigadors en estudiar altres obres. Ben concretament, remet els lectors als treballs que pot trobar en aquest mateix web, obra de Jordi Bilbeny, Àlex Sendra, Pep Comajuncosa, Lluís Batlle, etc. És aquesta una feinada lenta però necessària.

Juntament amb això, miraré de justificar amb alguns exemples que el traductor, algunes vegades, no va saber entendre el text de partida i, de resultes d'això, va deixar una obra nyafegosa, tota sollada de mots i construccions impossibles. Perquè el primer pas per fer efectiva una traducció ?ho torne a dir? rau a entendre què es diu per poder traslladar el significat a la llengua d'arribada, amb les paraules i estructures adients. Com que el torsimany no se n'ha sortit, ha llegat un text que no trau ficaci i, d'afegit, ha deixat les proves del seu quefer inepte.

El mateix Menéndez Pelayo hi degué copsar que la cosa no era com la volia el “delicado componedor” ?que així s’autoqualifica Francisco Delicado?, i per aqueix motiu escriví (2012: 1375): “La lengua de la Lozana es tan singular como su argumento y estilo. Aunque ridículamente haya sido calificada en nuestros días de «joya de la literatura española» y su autor del «mejor hablista de su tiempo», no hay libro del siglo XVI cuya prosa sea más impura ni más llena de solecismos y barbarismos. Pero su misma incorrección la hace muy curiosa. Lejos de estar escrita en «lengua castellana muy clarísima», como anuncia el frontis, lo está en aquella lengua franca o jeringonza italo-hispana usada en Roma por los españoles de baja estofa que llevaban mucho tiempo de residir allí, y que, sin haber aprendido verdaderamente la lengua ajena, enturbiaban con todo género de italianismos la propia”. Aquesta tesi lingüística de M. Menéndez y Pelayo, la mescla indestriable i depauperada d’italià i castellà, aquesta mena d’argot o pidgin lamentable, molts crítics l’han seguida, bo i llevant-li la major part de càrrega negativa i, fins i tot, posant-la en valor. Tanmateix, més d’un estudiós, com ara J. A. Frago (1988), ha qüestionat i matisat aquesta lingua franca, aquesta presència de l’italià. Sobre aquest punt, nosaltres anem una mica més lluny, tot adjudicant com a catalanismes molt del lèxic i les contruccions que normalment, fins ara, han passat per italianismes.

En qualsevol cas, no parlem solament d’un conjunt de paraules i girs propis d’un argot. El mateix Menéndez Pelayo (2012: 1376) féu explícit que la cosa va molt més enllà: “No sólo algunas palabras, sino más de un centenar de ellas jamás oídas en Castilla, y lo que es peor formas estropeadas de la conjugación, y una sintaxis flotante y anárquica, que no es ni española ni italiana, impiden que tal libro pueda ser considerado como texto de lengua” [Les remarques són meues]. Bé, el polígraf no fa sinó constatar el fet de la incorrecció massiva del text. Un cas semblant, per cert, al del Quixot de Cervantes, que ha deixat perplex més d’un hispanista al llarg de temps.

Però tampoc podem adjudicar la llengua del text a una tria dialectal. La pretesa parla andalusa, més exactament, “el común hablar de la polida Andalucía” descansa únicament sobre la declaració quimèrica d’un tal Francisco Delicado que s’apropia l’obra temps després d’haver estat impresa anònimament, sense colofó, etc., com acabem de veure. Ara bé, aquesta pretensió ha estat seguida acríticament i d’això se’n queixava Juan A. Frago Gracia al treball Norma lingüística y artificio literario en La Lozana Andaluza (1988: 42): “es curioso comprobar cómo, no habiendo estudios sobre la historia del léxico andaluz, los literatos hacen afirmaciones de semejante calado sin, se mire como se mire, el menor soporte filológico que las avale”.

Capítol a part és aquell que ateny a les sorprenents, de vegades increïbles, anticipacions, el que anomenaré els incipit –o quasi? de Delicado. És a dir, el fet que siga pioner en l’ús de tants i tants mots en llengua castellana. També J. A. Frago (1988: 56) ja va prendre en consideració aquest aspecte d’una obra: “cuya lengua literaria parece atestiguar además bastantes anticipaciones cronológicas”. I no és pas l’únic que s’hi ha fixat. Per exemple diu Joset (1996: 870): “Es así como ?y ésta fue nuestra primera sorpresa? una atención constante a los problemas léxicos de La Lozana nos ha permitido aclarar con luz nueva la historia de no pocas palabras españolas. Margherita Morreale había observado que la lengua de Delicado mezcla varias capas cronológicas, arcaísmos y latinismos «cuya documentación nos sorprende por temprana». Otros estratos lingüísticos aparecen documentados por primera vez en castellano con muchos años ?y a veces siglos? de anterioridad con respecto a lo afirmado en los diccionarios al uso”. Nosaltres, per la nostra banda, ens hem aturat davant d’aquest fenomen i hem descobert un patró explicatiu en posar en comunicació aqueixes paraules i construccions sintàctiques amb els corpus catalans i amb la gramàtica històrica.

Una singularitat més. L’autor, per plagueria anticlerical, parteix l’obra en mamotrets en compte de capítols (més tard en parlarem breument). El fet que hi haja un mamotret, el que fa X, en què uns personatges parlen català, podria significar una objeció a la meua tesi. Ben bé podria ser això un estratagema, una matràfola del traductor, però el pes de l’anàlisi cultural i filològica del text em sembla suficient per no haver de patir per la seua motivació.

EXEMPLARI del lèxic

• “y mira qué numblo tornó en entrando”. El “numblo” del text no és més que una deformació de núvol, no com a substantiu sinó com a adjectiu [DCVB]: “II. adj. Ennuvolat; cobert de núvols”. No he trobat cap altra referència als corpus del castellà. Un catalanisme lèxic no gaire ocult.

• Diverses vegades apareix al text la moneda quatrí, per exemple: “que en toda mi casa no hay cuatrín ni maravedí ni cosa aparejada para serviros”. El primer registre del CORDE pertany al Cancionero de obras de burlas provocantes a risa, després figura com a usuari Torres Naharro, a la Comedia Tinelaria (1517), amb la forma quatrín, i després Delicado. José Luis Garcia (2002, 1048), al seu treball sobre els noms catalans i valencians de les monedes diu que era un “billó napolità de Ferran I de Nàpols”, i apunta que també es coneixia com a quatrino. A Barcelona apareix documentat, cap al 1505, a la impremta de Pere Posa, en concret a la butlla Indulgències de Juli II, “Sia manifest a tots els fidels cristians que podran ajudar i socórrer d'almoina o caritat de cinc quatrins...”, (Lamarca 2015, 175) ; i torna a aparéixer una mica endavant (1506-1510), en una altra butlla, a la impremta barcelonina de Carles Amorós (Lamarca 2015, 205). Hi ha anotacions de Ferran Colom de l’any 1521 en què fa constar el preu en quatrines d’alguns llibres

que havia adquirit (Vallès 1994, 29). Gonzalo Fernández de Oviedo trasllada la moneda a Roma i en dóna el valor [CORDE]: “e un cuatrín romano es tanto como un maravedí”, Historia general y natural de las Indias, I, 81.

• “¿No vistes que contrahicieron allí a munchos?”; “estoy enojada porque me contrahicistes en la comedia de carnanval”. El verb castellà contrahacer i les formes derivades, epecialment amb el significat de [DCVB]: ‘Imitar, fer allò mateix que fa un altre; cast. remedar’. Especialment: a) Imitar fraudulentament, falsificar; fer una cosa imitant-ne una d'autèntica’, tot just es fa d’ús regular en aquesta època. Per exemple, el més matiner a emprar la forma “contrahicieron” fou ‘Delicado’, i el CORDE només aporta dues referències més al llarg de tot el temps. De la forma “contrahicistes” únicament forneix aquesta ocurrència de La Loçana. Almenys des de R. Llull ja estava en circulació al món català.

• En un moment donat, diu la Loçana: “…que lo bese en el tranchahilo, él y sus zafos”. Cal dir primer de tot i per no despistar-nos, que el dígraf ch no correspon al so castellà de la consonant africada postalveolar sorda [?], sinó que correspon a la consonant oclusiva velar sorda [k]. És a dir, si el torsimany hagués entés i transcrit correctament hi hauria “trancahilo”, però ha deixat el rastre de l’ortografia catalana antiga trench, com ara veiem a l’Spill de J. Roig [CIVAL]: “Nunca peccà, / donchs may trenchà / la lley aquesta”.

Segona qüestió, només cinc autors forneix el CORDE com a usuaris d'aquest mot: Quevedo, l'anònim de l'Estabanillo González, l'Inca Garcilaso, ‘Delicado' i Gonzalo Fernández de Oviedo. Encara que no és recollit al CORDE, també Correas se’n féu ressó. Ara bé, només ‘Delicado’ i Quevedo usen el mot en un sentit equivalent. El primer de forma espontània, de manera diegètica; el segon ho fa en un context exegètic, sense explicar-se però, d’on ha eixit el mot. Podem comprovar l’ús que en fa a Gracias y desgracias del ojo del culo. Hi diu [CORDE]:

“culo, voz tan bien compuesta que llena la boca * del que nombra; y [ha habido] * quien le ha puesto nombre gravísimo y latino llamando a las nalgas antífonas,* por ser dos; otros le llaman del oficio * asentaderas; algunos trancahilo, * y no he podido * hallar, en cuantos libros he revuelto, por qué llamaron así con una voz compuesta, aunque hay quien lee trancahigo, por parecer higo en lo arrugado del pezón; mucho más fácilmente topé lo de llamarse el ojo del culo * manojo de llaves por lo redondo del cabo y muchas molduras que hacen aquel mismo repulgo, y viene con los que llaman cofre al culo que es darle cerradura.”

El DRAE tampoc no sap ajudar, fora d’una definició restringida (“1. m. Nudo o lazo sobrepuesto para que estorbe el paso del hilo o cuerda por alguna parte”), i no aventura cap etimologia. Jo postule que hauria de ser catalanoaragonesa. He trobat un cas incipient català (amb el mateix significat de La Loçana) a la facècia epistolar renaixentista valenciana Les estil·lades y amoroses lletres trameses per Berthomeu Sirlot a la sua senyora, y per ella a ell: «entorn del trencafil de la violeta se me són fetes morenes que·m donen més proïja que ronya de colses». I al Cançoner de l’Acadèmia dels Nocturns hom pot llegir unes REDONDILLAS AL Engonari de la Lonja amb el mot:

“Ningún caballer presum

pasarte ralla primera

per ser, sens meja é sens fum,

lo trenca-fil antorxera

que á tot lo mon dona llum.”

D’altra banda, a la Wikipedia aragonesa llegim: “himen u virgo recibe a denominación de trencafil [4] u trencafil de la viroleta [3] en aragonés benasqués”. I, finalment, el DCVB reuneix gairebé tots els significats possibles, que hom pot comprovar, siguen quins siguen, com de migrats són en castellà: TRENCAFILA f. || 1. Fil resistent que passa enfilant les darreres malles dels filats de caçar i uneix la tela d'aquests a les puntes de les canyes (Mall.). || 2. Costura entrellaçada que els enquadernadors fan entre la corda i la capçada de cada costat al llom d'un llibre, quan el cusen, per fer més fort el relligat; cast. cadeneta. || 3. Paret prima, baixa, que serveix de partió o divisòria (Manacor, segons Mn. Alcover). || 4. Porta falsa (Labèrnia-S. Dicc.).Fon.: t???k?fí?? (or.); t???k?fí?? (mall.).

Les accepcions de Gonzalo Fernández de Oviedo s'avenen amb la 1 i 2 del DCVB, la de Delicado aproximadament amb la 4, igual que l'obra valenciana renaixentista i la wiki aragonesa, ara bé probablement substituint ací l'anus per la vagina, cosa ben probable en una obra com aquesta on hi ha tota mena de combinacions sexuals. Quevedo i Correas, quan al·ludeixen a aquest significat, segueixen el semantisme del mot aragonès i català. Referma el significat l’accepció que du el Diccionari Torra, tal com ve recollit al DCVB: “Ces, cul, lo darrera, lo detràs, la porta falsa, la

trencafila o salvo honor: Anus, podex, sedes, Torra Dicc."

• Tot i que el DRAE dóna com a etimologia de cojín el llatí, sense tindre en compte el conducte pel qual va arribar al castellà, el BDELC de Corominas (1990: 158) sí informa que la via més probable és el català coixí. "Dacá un cojín para esta señora". El CORDE registra com a primers usuaris, tots per la mateixa època, Delicado, Bartomeu Casaus i Gonzalo Fernández de Oviedo. Naturalment, ens hem de preguntar com és que un andalús que es vanta d'escriure en la planera parla andalusa i que feia anys i panys que vivia a Roma, ompli el seu text de barbarismes i, molt especialment, de catalanismes. Potser el seu entorn romà era català o, potser, era catalana la seua llengua natural.

• Duplicacions o geminacions no admeses per Nebrixa: "Illustre"; "intelligencia"; "intellecto". Recordem que Delicado a la Introducción dels tres llibres del Primaleón (iiij r.) se'n reconeix deixeble: "Porque como dice mi preceptor Antonio de Librixa, Quien menos vale se endereça en las puntillas por pareçer Mas de lo que es". En aquesta mateixa obra, igual que a La Loçana, desatén les lliçons del mestre i gemina on no pertoca (iiij v.): "La qual fue dirigida según paresce Al noble y muy grande de coraçon y hechos el muy illustríssimo Duque de Sessa". És a la seua Gramàtica (1492) on Nebrixa dóna aquesta regla que desobeeix Delicado, el seu suposat deixeble: "La segunda regla sea: que aunque la lengua griega & latina puedan doblar las consonantes en medio dela dicion: la lengua castellana no dobla sino la .r. & la .s. por que todas las otras consonantes pronuncian senzillas. estas dos alas vezes senzillas: alas vezes dobladas. senzillas como coro. cosa. dobladas como corro. cosso. De aqui se convence el error delos que escriven en castellano illustre, sillaba. con doblada .l. por que assi se escriven estas diciones en el latin. ni estorva lo que diximos en el capitulo sexto: que podiamos usar de doblada .l. en algunas diciones como en estas villa silla. por que ia aquella .l. doblada no vale por .l. sino por otra letra delas que faltan en nuestra lengua." Però el més increïble de tot plegat és que el mateix Labrixa (té tants noms com deixebles) en una obra posterior, el Vocabulario español-latino (1495) en fa ús, de la forma geminada, tot desobeint-se a sí mateix (1951: ·a·ij·): "Al mui magnifico & assi illustre señor Don Juan de Estuniga maestre de la caualleria de Alcantara de la orden de cister". Em sembla que aquestes geminacions són catalanismes, tot i que, per descomptat, sempre se li poden tirar les culpes als caixistes!!

• Considere un catalanisme flagrant la locució que apareix en aquesta frase: "LOÇANA: Pues hace vos ansí siempre, que hinchiremos (sic) la casa a tuerto y a derecho". Malgrat que aparega, de tant en tant, en rares referències literàries castellanes, com per exemple a La Celestina, sota la forma "a tuerto o a derecho". Perquè com és notori, les darreres investigacions (J.G. García-Valdecasas, 2000; J. Bilbeny, 2009; À. Sendra, 2013 i 2014; L. Batlle, 2014; M. Civera i Gómez, 2016) acosten sòlidament aquesta obra cap al món catalanoaragonès, i en concret cap a València (Morvedre) i la llengua catalana. Cal recordar que ja al segle XVIII l'il·lustrat valencià Joan Antoni Maians apuntava en aquesta direcció. En carta a Carlos Andrés, compatriota seu, bo i parlant de les edicions de La Celestina li diu: "Aviendo adelantado esto, me he ido a Murviedro, no a regalarme, aunque lo he estado en gran manera por la magnificencia del hospedage, sino a divertirme concibiendo ideas exactas de las cosas[iii]".

• Quan al mamotret XXVI surt aquesta oració "que aquí me quedara con vuestra señoría todo hoy", també s'està fent servir una adaptació de l'adverbi català Totjorn o tot jorn, amb el significat de 'cada dia, sempre'. Si jutgem pel CORDE, el traductor del Retrat sembla ser l'introductor de l'expressió en castellà. És un d'aquells incipit a què ens hem referit abans. El següent document on es torna a usar trigarà mig segle encara (1578). En català és emprat, ininterrompudament, des del temps dels trobadors. Ho fa Ramon Llull, Pere March, Guillem de Copons a la traducció del Llibre del tresor (1418) de Brunetto Latini, Eiximenis al Libre de les dones (caps. 54 i 56), Ausiàs March, per exemple al Poema XI, Joan Berenguer de Masdovelles al seu Cançoner, etc.

• Ens fixem ara en aquest diàleg: "LOÇANA (...) ¿Qué habéis, amores? / RAMPÍN: No nada, sino demandaros de merced que toda esta noche seáis mía". Com diu Gonzalo Correas (1627) al seu Vocabulario de refranes y frases proverbiales [CORDE]: "Por anbiguedad tiene grazia: "nonada", es: ninguna kosa; i "no nada" es: ke no sabe nadar". És a dir, si hom escriu en castellà tot junt nonada es refereix a una cosa distinta a si ho fa separadament. A mesura que el Segle d'Or de la literatura castellana va perdent la seua brillantor, aquesta i altres fórmules van desapareixent. ¿Què ha passat? No res, se'ns diu, que han passat de moda. Però tal volta caldria assajar altres arguments no autoreferencials.

• "Ya soy casada, no's cale burlar"; "no os cale venir porque no hay para qué ni a qué". A parer meu, aquest catalanisme és difícilment discutible. Ens aturem altre colp al CORDE a fi de veure la seua presència en els registres. Per començar, comprovem que els primers casos són aragonesos, corresponen a l'escriptori de Johan Ferrández d'Heredia. També convé adonar-nos com desapareix abruptament amb el decandiment del Siglo de Oro. I, finalment, cal parer esment al fet que, d'entre les poques aparicions (hi ha altres variants com "no cale"; "no les cale", etc.), algunes pertanyen a la traducció castellana del Tirant. On l'edició castellana diu [CORDE]: "Tornaos a dormir, que no os cale yr adelante.", l'original català diu [CIVAL]: "Tornau-vos-ne a dormir, que no us hi qual anar" o, allà on diu en castellà [CORDE]: "Y de la gente de pie no os cale aver duda, que yo pienso que a mal de su grado son venidos", en

l'original català llegim [CIVAL]: "E de la gent de peu no us ne cal haver gran dubte, car yo pens que mal lur grat hi són venguts".

Per cert, després veurem un exemple d'incomprensió del text original, probablement d'un manuscrit, que mena a una mala traducció, i tot a compte del verb caldre.

EXEMPLARI construccions sintàctiques catalanes
• Absència sovintejada de la preposició a en el cas de CD: "que no hay persona que haya conocido Ø la señora Loçana en Roma"; "sino que llama Ø el aguinaldo mancha"; "y Ø sus mugeres las conozco yo", etc.

• Negació expletiva o espúria amb no o que no en oracions com ara: "sabía yo más que no sé"; "que ni sus palabras ni su sobrino no me empreñarán", etc. Tot i que els corpus castellans, minsament, recullen algunes referències, estem davant d'una construcció no patrimonial.

• Ús sovintejat de l'impersonal el hombre equivalent al català hom. En aparéixer, els editors se senten sovint impel·lits a inserir alguna nota a tall de fer clarícia. Així, Allaigre (2011: 205), o també Perugini (2004: 70) qui davant de la frase "y cosas que el hombre no haya de comprar", apunta: "Corresponde al impersonal, como el francés on". El fenomen de la pronominalització a el hombre, que apareix en castellà durant un breu període i desapareix per sempre més, està lluny de ser satisfactòriament explicat. Gernert/Joset (2013: 40 i 528) constaten, com altres estudiosos, que és relativament freqüent al segle XVI, però tendeix a la ràpida desaparició al XVII. També aquests editors elaboren notes informatives i davant d'aquesta oració: "y siempre halla el hombre lo que no busca", fan el següent comentari: "una halla". Com que al nostre text els subjectes són molt sovint femenins, però suporten la forma pronominal el hombre ("aunque el hombre quiera hilar por no estar ociosa"), els editors multipliquen els comentaris per al lector castellanòfon. Una altra vegada, Perugini escriu (2004: 325): "Como en otras ocasiones el hombre està por el sujeto impersonal, tan impersonal que soporta el atributo femenino".

• Diminutius amb sufixació en -eta (o –ita per a casos no habituals) i en –ico/ica. Per exemple: "Y de qué se hacen estas rosquitas", on curiosament l'autor empra una forma de diminutiu típicament catalana i no la que seria lògica en castellà, rosquillas. Car, si ens fiem del CORDE, no hi ha cap altre ús documentat anterior a aquest, i el primer posterior pertany al segle XVIII, després apareixen un parell de casos del XIX (de Mèxic i l'Equador), i uns pocs més al XX. Pel que fa als diminutius en –eta com ara en "han paciencia la[s] pobretas y se escusan el posible", Perugini (2004: 125) considera que podria ser italianisme, però jo el considere un catalanisme. Frago (1988: 58) constata que "Lo más frecuente es que las palabras sufijadas con este diminutivo se apliquen en pasajes en los que hay alguna referencia a italianos o a catalanes, e incluso a un ambiente judío que suele identificarse con estos últimos". Si ara parem esment de la sufixació en –ico/ica ("¡Qué coñico tan bonico!"), independentment que puga ser considerada aragonesisme, el valencià n'ha fet i en fa ús a bondó. Especialment el de migjorn, com ho palesen la parla de Guardamar i d'altres indrets [Vegeu El parlar de Guardamar, en especial la pàg. 26]

Perugini (2004: 78), ben oportunament, ens recorda com a La Celestina hi ha aquest mateix tret estilístic de proliferació de diminutius. Proclivitat, com és sabut, característica dels parlars valencians.

• Introducció de la preposició en per indicar direcció en compte de a. Perquè en català en pot introduir el complement de certs verbs de moviment, indicant el terme d'aquest, però no és característic del castellà. Vegem-ne una mostra: "passando él en levante"; "que me vaya en Italia"; "vaya otra vez en España" ; "Sobí, Señora en casa vuestra", etc. Un exemple català del Tirant [CIVAL]: "E de allí ensemps partiren per anar en Roma".

• I a l'inrevés, ús de la preposició a amb valor de situació, sense moviment, quan en castellà hi tocaria emprar en. Pose tres exemples, dos d'ells petits diàlegs: "no se vende al puente"

"— (…) Y, ¿a qué parte morábades?

— senyora, a la cortiduría."

"—¿Y dónde es esa casa que decís?

— a la Aduana"

• Invenció de formes d'imperatiu. S'ha considerat com un tret distintiu de "el común hablar de la polida Andalucía" i, en particular de La Loçana (vegeu abans l'opinió de Frago), els imperatius del tipus "mirá", "caminá", "enlodá", etc. No obstant això, la mateixa Loçana i altres personatges empren els imperatius per recta via: "andad", "dad", etc.

Aquelles formes acabades en vocal accentuada á o en í serien un intent de reproduir les terminacions d'imperatiu del català en –au i en ?iu: mirau, veniu, anau, etc., corresponents al tractament de vós. Ho mostra ben clarament l'ús dels imperatius de tuteig ara sí completament normals: "ven acá" (vine ací) i també "ven abaxo" (vine baix). Quan al text apareix "vení", es correspon amb "veniu". Quan diu "caminá" substitueix "caminau", com es pot deduir per aquest exemple de Vicent Ferrer [CIVAL]: "caminau axí com yo·us diguí estos dies, anant de esglesia en esglesia, e guanyareu molts perdons".

• La polisèmia del verb demanar català, que no té el castellà, hi produeix confusions per culpa d'oracions maldestres i escarromiades. Vegem-ho: " Y asimismo le demandaba de su niñez" [DCVB: "Expressar a qualcú allò que desitgem saber; cast. preguntar."]; " si me demanda di que fui a mi casa" [DCVB: "Expressar que desitgem que vingui qualcú; cast. pedir, reclamar, llamar"] ; "y suplicóle que le demande que me hable" [DCVB: "Expressar a qualcú allò que desitjam obtenir d'ell; cast. pedir."].

• Emprament de com introduint frases temporals i amb significat de posterioritat d'una acció o d'un estat respecte d'un altre; o bé de simultaneïtat, igualtat de temps entre dues accions o entre dos estats. Així, tenim frases d'aquesta mena:"Y como fui allá, no me querían acoger"; "y quiero ir esta tarde al estufa y, como venga, que peg[u]emos con ello". És obvi que aquestes construccions amb la conjunció amb valor temporal resulten estranyes en castellà i per aquest motiu Gernert/Joset, que han enllestit l'edició de la Real Academia Española, veuen necessari aclarir: "Y cuando fui allá". Un esclariment superflu en català.

• En català el pronom relatiu i interrogatiu qui és invariable per al singular i el plural. No així, generalment, en castellà, tret de certs textos del Segle d'Or. Perugini (2004: 89) considera oracions com aquestes: "y, como supieron quién yo y los míos eran"; "¿Quién son éstos que vienen aquí?", exemples de constructio ad sensum que, segons l'OED és "Any construction in which the requirements of a grammatical form are overridden by those of a word-meaning: e.g., the construction of a collective noun in the singular with the plural form of a verb because the noun denotes a plurality". Efectivament, aquesta és una definició del fenomen, però no aborda ni resol la qüestió de l'aparició sobtada en un moment de la història literària de la llengua castellana, i la desaparició igualment sobtada, d'aquest cas concret amb el pronom qui.

• El període sintàctic sovint es basteix sobre la iteració de la i copulativa, de manera semblant a com fan altres obres, per exemple, el Tirant. Ara bé, de vegades arriba a ser-ne excessiva, fins al punt que les frases no tenen cap ni centener. I això és perquè algunes d'aquestes i haurien estat confoses amb el pronom feble hi que, com és sabut, antigament s'escrivia també y, i o hic en català. Si analitzem una frase com aquesta: "Y siendo ella hermosa y habladera, y decía a tiempo, y tinié gracia en cuanto hablaba de modo que embaía a los que la oían", observem que totes les y copulatives fan bon sentit menys la que he remarcat en negreta. Si hi restaurem el pronom feble, l'oració es torna gramatical i elegant: "I essent ella bonica i parladora, hi deia a son temps i tenia gràcia en quant parlava, de modo que embaïa als que la sentien".

• A l'obra se succeeixen una gran quantitat de sí, molts del quals pense que corresponen a la forma catalana antiga de l'adverbi, equivalent a així. Tal com diu el DCVB: "Sí. Seguit de verb, equival a 'així, d'aquesta manera'; cast. así". Vegem-ne un parell d'exemples:

"LOÇANA: Pues todo eso quiero que vos me mostréis.

RAMPÍN: Sí haré." (Així faré)

LOÇANA: ¡Mira qué casa tiene este judío! Este tabardo quiero que me cambie.

RAMPÍN: Sí hará." (Així farà)

Si veiem una mostra catalana més o menys de la mateixa època, comprovarem que aquest punt va ben atraçat [DCVB]: "«Sí't faràs tu, si perseueres en crueltat», Tirant ".

• Construccions de preposició en + infinitiu. Per bé que hom troba casos documentats en castellà, considere que és forma catalana que ha estat manllevada. Deixe dues ocurrències: "y en ver un hombre sabía cuánto valía"; "Son los bofes en sentir el tocino"

• Confusió de formes verbals d'indicatiu i subjuntiu, idèntiques en català, però que no ho són en castellà i que el torsimany no distingeix. Per exemple vays/vayáis per aneu. Contràriament, no fa servir un erroni "traéis" sinó que usa correctament "traigáis", perquè en català no són idèntics: el pres. ind. es conjuga dueu i el pres. subj. es conjuga

dugueu. Vegem-ho: “Y vení presto, que quiero que vais conmigo para que traigáis a esta señora cierta cosa que le placerá”.

La cosa és més greu encara perquè s’hi arriba afegir en algun cas l’imperatiu, de manera que la troca és ben embolicada. Per exemple, en català, per al verb filar, la segona persona plural de present d’indicatiu, la segona persona plural de present de subjuntiu i la segona persona singular d’imperatiu (tractament de vós) són idèntiques: fileu. Per la seua banda, el castellà fa respectivament hiláis, hiléis, hilad.

Hi ha un passatge en què la Loçana és aconsellada per una vella. Mira de fer-li veure que és millor que no treballe a casa d’una dona rica “que no hay cosa tan incomportable”, i que és millor que treballe per a un home. En aquest punt li solta una mena de consell o de frase feta popular i que, pel context, demana un imperatiu. No obstant això, mirem com està construïda la frase, com articula el traductor l’apel·lació al fet que la Loçana vetlle pel seu regit, ¡ en present d’indicatiu!: “«¡Ama, hiláis para vos!» Podéis ir a estaciones y a ver vuestros conocientes, que nadie no's dirá nada”. Evidentment, el temps verbal que s’escau és l’imperatiu: “«Ama, ¡fileu (hilad) per a vós!» Podeu anar a estacions i veure…”. Per si fos poca cosa, el signe d’exclamació n’és un indici més, de la necessitat d’un imperatiu, que devia ser a l’original sota la forma plurimodal fileu, però el torsimany no va pegar en terrer.

EXEMPLARI d’italianismes vs. catalanismes

• Construcció estativa. Ús de la forma de perfet compost o altra, amb el verb ésser com a auxiliar (en comptes del verb haver) + verb estar. Posem per cas: “le demandaba de su niñez, en qué era estada criada”; “y soy estada dama de grandes señoras”; “¿Do eres estado hoy?”, etc. A gran part dels estudiosos els sobta aquesta estructura —que es multiplica al llarg de l'obra—, i la major part d'ells (Perugini, Allaigre, etc.) la consideren italianisme. Deixe un parell d’exemples, contemporanis de La Loçana i d'ambient valencià [CIVAL]: “Ý les lletres que té escrites senyalen que aquella fàbrica era estada feta a despeses de Sertòrio” o “Entrant Abderramén en València, prengué les mullers ý fills de Abdal·là ý -portà ·ls a Còrdova, recobrant la senyoria de València, que quasi era estada separada de la corona de Còrdova”, Pere Antoni Beuter, Primera part de la Història de València (1538).

• El sintagmes que apareixen a les següents frases, són considerats també italianismes: “y tal vuelta el ánima apasionada no se acuerda de sí”; “y cualque vuelta apretaduras, y todo”; “Por una vuelta soy contenta.”; “porque otra vuelta mirara lo que hacía!”. Ara bé, no hi ha cap dubte que també són catalans aquests sintagmes, de manera que només m’aturaré en el menys habitual “cualque vuelta”, que el trobem a l’Spill de Jaume Roig: “Si cavalcava, / fent qualque volta, / a missa solta / yo me’n tornava”; o el trobem a un document borgià: “si ja qualque volta stant Ses Alteses molt en València anassen a visitar a Gandia” [CIVAL]. Modernament ha estat emprat per J. Maragall o Víctor Català.

• Allaigre (2011: 180) i Gernert/Joset (2013: 510) admeten que el futur en oracions temporals subordinades no és una construcció habitual del castellà de l'època, i apunten la possibilitat que siga italianisme per a frases com: “y cuando él estará abajo vos vernéis”. No cal dir que en català aquesta construcció no té res d'estrany, ans al contrari. Un exemple del Libre del Coch (2012: 82): “E quant començarà a bullir, met-hi la oruga axí ligada com estarà e com haurà donat un bull”. O un altre exemple del segle XVI [Vid. CICA, Pàg. 555 - Línia: 36]: Corts Generals de Montsó: “85. Plau a sa magestat que ·s tinga en dita casa la Audiència quant estarà obrada decentment, a conexensa de sa magestat o de son loctinent general”. Encara més comunes eren les formes quan serà o quant serà, igualment vàlides per a aquest passatge.

• L’adverbi verament(e) d’habitud és considerat italianisme. Al text apareix diverses voltes, com ara: “o veramente que ella debe de ser buena de su cuerpo”. Nogensmenys, no ha de ser per força italianisme, perquè en català és almenys tan antic com els usos de R. Llull. I els pocs empraments que es documenten en castellà poden haver estat manllevats de la llengua de sant Vicent Ferrer, qui també l’usa a bondó. Com hi és als poemes de March, a l’Spill, el Curial, el Tirant, etc. Això sense oblidar-nos dels usos fora de la llengua literària, posem el cas de les Corts de Justícia. I sense menystenir el fet que encara hui és emprat sovint en la llengua literària, igual que es feia al segle XIII.

• En aquesta frase “comenzó a imponella, según que para luengos tiempos durasen juntos”, Gernert/Joset (2013: 512) consideren la remarca un italianisme (secondo che). Pel meu costat, jo advoque per un catalanisme amb testimonis molt nombrosos ja al segle XIII, però també als segles XV i XVI, com aquest del Tirant [CIVAL]: “La primera era que lo rey de França era molt content que Phelip, son fill, fes lo matrimoni ab la infanta Ricomana, filla sua, segons que per lo virtuós Tirant era stat concordat”.

• Per a les expressions “Y todos dos, muy contentos, se fueron en levante”; “Todos dos, que hambre tengo”; “Lo que pasan entre todos tres”, s’ha considerat un probable italianisme, per exemple per Gernert/Joset (2013: 515), que en aquest punt segueixen el parer de Gillet en fer l’edició crítica de la Propalladia de Torres Naharro. No crec necessari

aportar casos per justificar un més que probable catalanisme.

• A banda d'aquesta ocurrència, "Yo, por verlo, no me curé de comer", el CORDE en proporciona només dues més, això sí, posteriors a La Loçana. Potser per aquesta raó Gernert/Joset (2013: 519) consideren la locució un italianisme. Nogensmenys, vet ací dos exemples del segle XVI en català [CICA]: Instrucció ý doctrina que ensenye lo que deu considerar ý contemplar lo christià: "Mes com les persones que·m solicitaven fossen passades d' esta vida en espay de tres anys, no·m curí de semblant cosa"; La llengua dels processos de crims a la Lleida del segle XVI: "Ý aprés no·m curí més del dit gos, ans bé poch aprés lo·m matà una dona".

• L'italianisme de "A osadas que no van tan espeso a misa..." pot semblar evident, però també és possible un catalanisme, [DCVB]: "Espesses vegades: (o espesses voltes): molt sovint, amb freqüència. «Espesses voltes avé que los hòmens ço que veen e oen reciten ab usura», Curial, i, 30. «Es necessari que l'infant menge spesses vegades», Albert G., Ques. 6 vº. (…) «Molt spes e molt souent los ulls se torca», Turmeda Diuis. 10".

• És sabuda l'antiguitat de la parula putana/nes en català. Almenys des del segle XIII està documentada, segurament manllevada de l'occità. Guillem de Berguedà al segle XII, i altres trobadors, en feren ús. Després, ja en català, la fa servir R. Llull, hi és als Furs de València, en sant Vicent Ferrer, etc. Per tant, en aparèixer a l'oració "paraíso de putanas, purgatorio de jóvenes, infierno de todos", no veig per què l'hem de considerar italianisme.

• Igualment és conegut que espesa/es fou una forma catalana antiga de despesa/es. Per tant, bé podem jutjar catalanismes algunes de les aparicions a La Loçana, com ara aquesta: "y también por comer a espesas de otrie". Vet ací alguns exemples [CIVAL]: Història de la cultura valenciana, II (1425) "lo dit honorable Consell provehi que a espesa de la dita Ciutat sia trames al dit Sant Pare"; De València a Roma. Cartes triades dels Borja (1494) "Així per evitar espesa com per no aconseguir fruit d'aquella".

• La forma antiga de columna que figura al text: "la tercera piedra o colona que al presente es puesta en el templo", tampoc ha de ser per força italianisme. En català s'ha fet servir almenys des del segle XIII [CIVAL]: Llibre de la Cort del Justícia de Cocentaina (1295) "de fer I portal de pedra picada/ de X palms d'alt, e II colones de pedra picada de XI palms d'alt". Així mateix, es pot trobar a Llull, Vicent Ferrer, Jaume Roig, Martorell, Roís de Corella, etc.

• L'italianisme per compagno que els editors veuen ací: "y ansí van vestidas a espesas del compaño", en realitat pot ser igualment un catalanisme. Les formes companyó, companyon i companyo han estat usades en català al llarg de segles. Una mostra valenciana, d'entre moltes [CIVAL]: Imitació de Jesucrist de Thomàs de Kempis, trad. Miquel Pérez (1482), "E si tu li eres companyo en los treballs e pena, tambe li series companyo en los delits de la eterna gloria'.

• Perugini (2004: 90) recorda que vèrme és un vocable italià, en comentar "está diciendo que tiene polvos para vermes, que son lombrices". Tanmateix, el català l'ha emprat des de temps molt reculats, sota les fomes verm, verme i vèrmens. [DCVB]: "«Son cors és menjat de vèrmens e de cucs» R. Llull, Cont. 103, 21"; [CIVAL]: Sermons, sant Vicent Ferrer, "Per tal com a les formigues calcigue-les hom, e als vermes, si·ls veu hom en lo formatge, lance'ls-ne hom".

• "Espérame aquí. ¿Traes otra cosa de joyas?", aquest de partitiu que Morreale (1979: 334-335) o Gernet/Joset (2013: 550) veuen com un italianisme sintàctic, és igualment catalanisme. Heus ací un parell de referències del Tirant [DCVB]: "E s'hi faran de grans festes"; "E per quant és gran caçador, portaua de molt grans alans molt braus". El que fa singulars aquests partitius antics, el de La Loçana i els del Tirant, és que vénen introduïts, com fa veure el DCVB, "amb la preposició de partitiva usada sense determinatiu que la precedeixi".

• A parer de Perugini (2004: 96) "Ya se era ido" mostra una estructura del verb italianitzant que, com ella mateixa diu, sovinteja al text. En realitat, és igualment vàlid, potser més, veure-hi una estructura catalanitzant, [CIVAL]: Curial e Güelfa (1442) "veent que Juno li havia perduda la vergonya e se n'era anada sens oyr-la"; Història de la cultura valenciana, II (1493), "s'era anat en certa cassa per penre una fadrina per portar-la a les repenedides".

• Ens ocupem ara d'un cas especial. A l'oració "nunca más enpacharse con Romanescas", el verb amb el reflexiu és pronominal. En base a això, Gernert/Joset (2013: 83 i 553) ?que hi veuen italianisme? interpreten 'nunca más tratar con', lectura que també fa Allaigre (2011: 256). Interpreten així pel context, perquè el que diuen els diccionaris italians, com ara el Trecanni, és: "impacciarsi v. intr. pron., non com. [diventare imbarazzato] ? confondersi, disorientarsi, imbarazzarsi, turbarsi.". D'altra banda, aquest verb (pronominal i no pronominal) és emprat en català des de molt antic, a diferència del castellà, que, almenys en la forma pronominal, l'usa tardanament. Una ullada al CORDE ens mostra com de migrats són els casos recollits amb reflexiu, i com de curiosos els més matiners. El primer, de l'any 1414, correspon a un anònim d'àmbit aragonès: Ordinación dada a la ciudad de Zaragoza por el rey don Fernando I (el de Antequera), el segon és datat el 1496 i també anònim, tot i que del cercle cancelleresc del rei aragonès Ferran el

Catòlic: Fernando al papa sobre la provisión del priorato de Cataluña de la Orden de San Juan de Jerusalem, és a dir pertany a una lletra adreçada al papa català Alexandre VI; el següent és ben semblant, ara de l'any 1497: Fernando al papa sobre el priorato de Cataluña y las encomiendas de Nouillas y Bay. La quarta aparició pertany a un poema de Garcilaso de la Vega, la primera castellana?[iv], just abans de La Loçana.

I per què és emprat tan enjorn en català? Probablement perquè fou manllevat de l'occità, com el mateix diccionari Trecanni informa que penetrà en italià: "impacciare [dal provenz. empachar, ant. fr. empeechier]". Però, el més important de tot plegat rau a constatar com el significat que millor harmonitza amb el passatge del Retrat és el de l'ús tradicional català [DCVB]: "Empatxar: 3. refl. Preocupar-se; tenir massa cura (d'algú, d'alguna cosa)"; [CICA] Documents de la Cancelleria d'Alfons el Magnànim: "ab offerta del dit misser Thomàs de no empachar-se dels affers del realme"; [CIVAL] La imitació de Jesucrist, trad. de Miquel Perez: "ni vulles empatxar te de les coses que a tu no son accomanades". L'accepció s'avé mil·limètricament amb l'episodi. La Loçana ha tingut cura de Faustina, una romana malalta, i aquesta no li ha pagat els serveis. La reacció del seu criat i amant Ranpí serva tota la lògica: mai més tindre'n cura (empatxar-se), de romanesques. En resum, un altre catalanisme més, solament que en aquest cas fa de mal passar com a italianisme.

• Sí, certament el substantiu de l'oració "Señor, la gabia lo hizo" és italià i, tanmateix, és igualment català. No m'ature a posar-ne exemples.

• Com tampoc no crec necessari adduir exemples de finestra: "paño listado mojado y lo meteré a la fínestra". La preposició, per cert, també italiana/catalana.

• A l'obra apareix el mot bagasas a l'oració "antes que se los huelan las bagasas". Sorprenentment, Gernert/Joset (2013: 191) anoten l'italià bagascia, Allaigre (2011: 352) diu que és "voz común en italiano y provenzal", i Perugini (2004: 207) explica: "Del francés antiguo baiasse (cf. napolitano vaiassa) y del provenzal bagassa (it. bagascia): otros ejemplos en la Thebaida, r. 1432, p. 47; en la Tinelaria, I, 299, p. 117 y en la Carajicomedia, pp. 71 y 74". Dic sorprenent perquè tots obliden esmentar ?en una obra farcida de catalanismes i que, fins i tot, té part d'un mamotret escrit en català? el fet que bagassa és present en aquesta llengua almenys des del segle XIII. A més que, llevat de l'improbable manlleu occità, a l'obra la via més directa i més semblant ortogràficament és el mot català.

• En català tenim la possibilitat d'ús de ningú o ningun/a en funció de pronom absolut [DCVB]: "2. En frases dubitatives (interrogatives, condicionals), 'alguna persona'; cast. alguien". I també hi ha la possibilitat d'ús en funcions d'adjectiu o de pronom no absolut, que [DCVB]: "equival a 'algú' o 'algun', indicant una persona o cosa com a completament indeterminada, donant tan sols com a suposada la seva existència; cast. algún, alguno(a)". Aquest no és el cas del castellà, per això, resulta aclaridor fer una recerca combinada als corpus, per constatar com el sintagma "está(r) ninguno(a)" amb valor positiu (alguno, alguien) és pràcticament desconegut en castellà, no en forma part del geni de l'idioma. Potser per això, en ensopegar amb oracions com aquestes: "Entrá vos y mirá si está ninguno allá dentro"; "y mirá si traes ninguna cosa que dar a guardar", per a Morreale (1979: 334) ?i Gernert/Joset (2013: 540) que en segueixen la veta?, hi hauria una interferència sintàctica italiana. Tanmateix, una altra vegada estic disconforme. Per tot el que anem veient, és una interferència sintàctica del català.

• Sobre el verb de les següent oracions: "Señor, sí, luego torno"; "Cómo tornó a casa y afeitó con lo que traía"; "Torná presto, porque prestéis esos vestidos", etc., Perugini (2004: 186) i Damiani/Allegra (1975: 256) pensen que és un italianisme. Per la seua banda Gernert/Joset (2013: 587) opinen que no ho és, i ho sostenen en base al Tesoro de Covarrubias que diu: "volver de donde habíamos venido". Aquesta obra lexicogràfica acostuma fer-se servir com a font per a corroborar determinats arguments o hipòtesis. Convé a saber, però, que la seua aparició data de 1611, és a dir, gairebé un segle més tard que la suposada data d'impressió de La Loçana. Per això, em semblaria més plausible l'italianisme, si no fos que el préstec pot ser igualment català.

EXEMPLARI de mala traducció

Tant se val quina teoria de la traducció defense cadascú o en tinga predilecció, si la persona encarregada d'assumir la tasca no domina la llengua d'origen i no entén tot el que llig. Aquest va ser el cas de qui escometé el Retrat, com miraré de justificar, i això va ocasionar solucions malforjades, eleccions lèxiques esgarriades i, a voltes, una sintaxi impossible, un text agramatical.

• Per començar, llegim atentament aquest diàleg. He remarcat totes les probables anomalies. Però no tot té el mateix pes ni resulta igualment demostrable, així que em centre en el més evident:

"AUCTOR: Ora andad en buen hora y encomendámela y a la otra desvirgaviejos, que soy todo suyo. ¡Válaos Dios!

RAMPÍN: No, que no caí.

AUCTOR: Teneos bien, que está peligrosa esta escalera. Caíste: ¡válate el diablo!

RAMPÍN: ¡Agora sí que caí!

AUCTOR: ¿Hecístesos mal? Poneos este paño de cabeza."

La invenció preventiva de la no-caiguda, com és evident, no té solta ni volta. Algú (A) s'acomiada d'algú altre (R) i aquest li diu que "no caí". Després (A) avisa (R) del perill de l'escala i hi veu com (R) cau, cosa que aquest confirma. Però, en realitat, les rèpliques i el caure estan relacionats com un mirall amb el valiment (el favor o l'auxili). Aquest és el quid. Vegem que (A) desitja a (R) com a fórmula de comiat: "Déu vos valga!" ("¡Válaos Dios"!), i el que l'original havia de dir, amb bona lògica és: "No, que no em cal". Però tanta ufana i menyspreu del valiment diví se li giren en contra d'immediat, en caure per l'escala, cosa que confirma (A): "Has caigut" i per escarnir a (R) li amolla: "Valga't el diable". De manera que ara la seua resposta lògica havia de ser: "Ara sí que cal!" (subtext: que em valga el diable ja que no m'ha valgut Déu). Una mena de variant de la dita popular: a qui és burla el dimoni li furga.

Un "cale" en castellà al manuscrit original no hauria produït aquesta marrada aclaparadora. "No, que no cale" i "¡Agora sí que cale!", dues vegades en tan poc espai, no podien haver provocat una confusió tan cridanera. Si s'ha produït aquest doble destarifo que fa badar els ulls com uns salers, és per causa d'una semblança ortogràfica manuscrita entre "cal" i "cai". Un colp coneixem els personatges, encara és més clara la cosa. Ranpí és bròfec i irreligiós, i té tendència a caure. De fet, encara que l'autor diga retòricament i falsa que no entrarà en coses de religió, a tota l'obra es respira un aire blasmador (com en aquest cas, si estigués ben traduït) i crític amb el món del ministeri de la fe. El mateix autor, contradictòriament, avisa des del primer moment que, en compte de dividir el llibre en capítols ho farà en mamotrets: "y como avia de ser partido en capitulos va por mamotretos porque en semejante obra mejor conviene". Perquè els mamotrets són sinònim de la ignorància del clergat. Ací no puc allargar-me, però en el lloc corresponent dedique a aquest aspecte l'espai que mereix. Només anticipe que tinc en compte les al·lusions d'Erasme en carta a l'amic Maarten van Dorp, tot referint-se als teòlegs que l'han criticat severament per la publicació del seu Elogi de la follia:

"Entre ells hi ha alguns individus ?ho sap tothom? tan mal dotats de talent i de seny, que són incapaços de qualsevol estudi i menys encara de la teologia. En haver aprés unes poques regles de gramàtica d'Alexandre de Villadei o fer ús de certa mena de sofisteria, passen a memoritzar deu proposicions d'Aristòtil sense comprendre-les, i així altres tòpics de Duns Escot o d'Ockham. Esperen completar aquesta formació amb el Catholicon, el Mammetrectus i altres diccionaris per l'estil, que els serveixen com a corn de l'abundància. ¡Però no veges que teses duen les testes! ¡Res tan arrogant com la ignorància![v]".

Finalment, deixe el text restituït al català. Veurà el lector que he suposat que hi degué haver Orat on el text diu "Ora". De fet el personatge de Ranpí tendeix a l'oradura, i l'obra és recorreguda tothora pels avatars de la follia i s'hi respira un ambient d'stultifera navis. Així mateix, supose que hi degué haver desvergavells on diu "desvirgaviejos", mot no documentat i que, aplicat ací per qualificar La Loçana, no té cap sentit. En cobra amb la restitució que propose. Una y copulativa l'he adjudicada hi, pronom feble i, no cal dir-ho, la pregunta "¿Hecístesos mal?" clarament respon a un calc català.

AUCTOR: Orat, aneu en bona hora, i a l'altra desvergavells encomanau-me-la, que hi sóc tot seu. Déu vos valga!

RAMPÍ: No, que no cal.

AUCTOR: Teniu-vos (agafeu-vos) bé, que l'escala està perillosa. Has caigut. Valga't el diable!

RAMPÍ: Ara sí que cal!

AUCTOR: Us heu fet mal? Poseu-vos aquest drap de cap.

• Passem a una altra mostra. Al mamotret XII es produeix una disputa. La bugadera i la Loçana estan parlant, quan arriba la veïna de la primera. S'adreça a la Loçana i li amolla: "Española, ¿por qué no atas aquel puerco? ¡No te cures, será muerto!". El porc solt és Ranpí, el criat-amant de la Loçana que va encadenant malifetes, i per això l'amenaça. Continuen unes poques rèpliques i, aleshores, es produeix aquest intercanvi (l'acotació és meua per fer aclaridor el passatge):

LAVANDERA: (Parla a la veïna) Va d'aquí, borracha, y aun como tú he lavado yo la cara con cuajares.

LOÇANA: ¿Que también tenéis cochino?

Arribats en aquest punt, els editors confessen no entendre aquesta darrera rèplica ni l'anterior de la Bugadera. Perugini (2004, 70) anota: "No entiendo la pregunta, superflua, de Lozana, de no tener alguna implicación escondida la voz cochino respecto a puerco". Gernert/Joset (2013: 539) admeten que "sospechamos que hay un doble sentido que se nos escapa". Pel seu costat, Allaigre (2011: 222) anota: "No entiendo lo de «lavarse la cara con cuajares», por más que sea cierto tipo de jabón sacado del estómago de los rumiantes, como apuntan, dubitativos también, Damiani y Allegra (R. 75, nota 69, pàg. 131)". El problema sorgeix per causa d'una traducció dolenta, en no haver capit un mot. És lògica la perplexitat dels editors, ¿per quins set sous pregunta ara la Loçana si l'altra (la bugadera) té gorrí, quan ha fet referència al quallaret amb que rentarà la cara de la veïna? ¿Què té a veure una cosa amb l'altra? En català antic tenim [DCVB]: "QUALLARET m. El quart estómac dels ruminants tendres (val.)", i altres diccionaris i documents recullen les formes collaret, cuallaret i quall. És ben sabut que el porc no és cap rumiant i no té quall. Però el mardà sí. O dit d'una altra manera: el marrà. Perquè en català, a banda de significar [DCVB]: "una persona indecent" i "el jueu convers que serva la seua religió", significa també el "1. Mascle de l'ovella no sanat; cast. morueco (no sanat vol dir, no castrat) / Etim.: obscura, probablement d'un radical ibèric marr- amb una variant mard-, que té representants en una extensa zona de la França meridional i en el país basc, a més de tot el territori català, on és ben viu el mot sota les formes marrà i mardà (cf. Rohlfs Gasc. 47)".

Aquesta és la implicació amagada que no hi veuen els editors. On diu cochino havia de dir originàriament marrà, que el torsimany interpreta com marrano, puerco, cochino. El marrà català sí que és un remugador i és lògic que, en parlar la Bugadera del quall, la Loçana pregunte pel marrà. Finalment, no m'estic d'adduir un altre cas que fa que pensar. Pertany a un home cultíssim que escriví en català i visqué la major part del temps entre catalans, Enric d'Aragó. El Marquès de Villena, al seu Arte Cisoria (en castellà), en parlar de les diferents parts de la vedella i comparar-les amb les del porc (¿?), diu: "De sus pies se fazen más partes que de los del puerco, por ser mayores; e se cortan en tuérdigas pequeñas. E segúnd que dixe del çuero (sèrum) del cuajar del puerco, su figado e baço e livianos, maguer se comen por algunos, non es manxar para ante rey, nin ay grand deficultad en su tajo, por seer carne muelle." [CORDE. Pedro M. Cátedra, Turner (Madrid), 1994, pàg. 178]. Com a trinxant perit massa bé havia de saber Enric d'Aragó si el bacó tenia quall o no en tenia, així que és inimaginable que aparega al seu tractat. Sembla que hi ha territoris de la literatura on els bacons són remugants i produeixen quallarets i quall. També ho he llegit d'algun conill.

BUGADERA: va d'ací borratxa, com tu ja n'he rentat jo la cara amb qualls.

LOÇANA: que també teniu marrà?

• Ranpí arriba tard i un grup de joves ja estan acabant de menjar. La Oropesa s'adreça als mossos perquè li facen lloc, i aquests diuen:

MOZOS: Señora, venga, que él de casa es. Ven acá, come, pues, que veniste tarde, que milagro fue quedar este bocado del jamón. Corta y come, y beverás.

RAMPÍN: Ya he comido, no quiero sino beber.

Aquest temps futur del verb beure, després dels altres en imperatiu no està justificat. Torna a la lògica i el bon sentit gramatical ?que tots coneixem i posem en pràctica, tant si hom parla català com si parla castellà? quan restituïm el verb veure: "Talla i menja, i veuràs". De més en més, el context és definitiu per tal refermar el que proposem. Els mossos pretenen fer que Ranpí menge porc ("bocado de jamón") perquè pensen que és jueu i volen veure què en farà. La contestació de Ranpí està d'acord amb això. No en vol menjar, només vol beure. Ara bé, el forçaran i l'homenet acabarà per boçar, de manera que un dels mossos dirà: "Son los bofes en sentir (sic) el tocino". De manera que desafiar-lo a menjar porc s'ha de formular, gramaticalment, com figura a sota, no pas "Corta y come, y beverás".

MOSSOS: Vinga, Senyora, que ell és de casa. (A Ranpí) Vine ací, menja puix que vingueres tard, que fou miracle que restés aquest mos de pernil. Talla i menja, i veuràs!

RANPÍ: Ja he menjat, no vull sinó beure.

• Parem esment ara d'aquest interessantíssim diàleg:

LAVANDERA: Cuando vino el mal de Francia, y ésta fue la causa que yo quedase burlada, y si estoy aquí, lavando y fatigándome, es para me casar, que no tengo otro deseo sino verme casada y honrada.

LOÇANA: ¿Y los aladares de pez?

LAVANDERA: ¿Qué decís, señora?

LOÇANA: Que gran pena tenéis en mascar.

LAVANDERA: ¡Ay, señora! La humidad d'esta casa me ha hecho pelar la cabeza, que tenía unos cabellos como hebras de oro, y en un solo cabello tenía añudadas sesenta navidades.

Gernert/Joset (2013: 51 i 537) interpreten que “aladares de pez” son “mechones teñidos que caen sobre las sienes”. Segueixen el Tesoro de Covarrubias (61, b): “cuando por encubrir las canas se las tiñen”. La mateixa lectura fa Allaigre (2011: 218). Aproximadament és això, però no fil per randa, i el matís és definitiu com ara veurem.

A banda de Juan del Encina, el primer autor que usa el mot 'aladares', segons el recull del CORDE és Delicado. No obstant això, també Nebrija al seu Lexicon seu Dictionarium el consignà [DCVB]: “ALADAR «Aladar de cabells en los polsos. Ala. æ. Aladar de cabellos cerca de la sien» (Nebrija Dict.)”. Tot i això he preferit traslladar polsera en comptes de aladars atès que el terme és testimoniat des d’antic i modernament se n’ha fet ús literari [DCVB]: “POLSERA: 2. Pèls que creixen damunt els polsos, entre l'orella i l'ull”. També a la peripècia de La Celestina aquestes polseres (“de pega”) juguen un paper determinant.

La cosa interessant, però, ve tot just ara, i és difícilment comprensible des del castellà. Quan la Loçana pregunta a la bugadera pels cabells, aquesta li respon que no en té, que la humitat li ha fet “pelar el cap”. Això vol dir que no ha tenyit pas el que no té (com suposen els editors esmentats) sinó que se n’ha hagut de posar, és a dir que porta perruca o postissos. Clarament s’ha posat cabell “de pega”, cabell de mentida, postís. Encara avui és comú entre valencians sentir que una cosa és de pega per voler significar que és falsa, que és de mentida. Pegar-li-la a algú és enganyar-lo, avui i segles arrere (DHVC, 410). Als Col·loquis, Cristòfol Despuig (2012, 285) fa un emprament semblant que denota que estem davant d’una locució amb llarga i escampada presència literària i popular: “Que lo blasó del rey ahont estan les armes reals la mostra prou clarament a qui no vull[a] tenir los ulls de pega”.

No és que a la vellesa hom tenyisca les canes (que també), en aquest cas ?i diria que en el de Juan del Encina? resulta que per malaltia o per vellesa la bugadera fretura de cabell postís, cabell de pega. ¿Com se subjectaven els cabells al cap? Doncs amb pega (pez en castellà), i d’ací se’n deriva l’expressió. Cabells de pegar. Les següents rèpliques van en aquest sentit. Quan la bugadera pregunta, bo i fent-se la sorda o potser una mica dura d’oïda: “què dieu, senyora?”, la Loçana encara fa un retruc més escarnidor que posa al descobert les seues xacres i alifacs: “que haveu gran pena en mastegar”, perquè és del tot evident que la bugadera no té dents, com no té cabell i probablement poca oïda.

Pel que toca a la segona remarca, considere una contradicció insalvable la interpretació que assagen els editors. L’evocació que fa la bugadera quan tenia els cabells d’or, no s’adiu amb el fet de tindre “seixanta Nadals” (seixanta hiverns, doncs) en aqueixos cabells d’or. Seria lògic si els cabells fossen blancs i no parlés de temps d’esplendor, però n’és, de lògic, si són daurats i al·ludeix al passat lluminós, a la joventut que han fet malbé les condicions de vida. Cal parar esment com la bugadera mira de defugir la qüestió de l’edat i carrega les culpes a la humitat, però la Loçana, cruel, no ho admet i apunta, una mica més tard, a la senectut atrotinada: “¿Y la humitat us fa afonar tant la boca?”. ¿Per què hauria de confessar la bugadera la seua edat ?seixanta nadals? quan fa mans i mànigues per ocultar-la? L’equivocació pervé d’una mala traducció. I torna la lògica i l’harmonia si pensem que la dona està parlant de nadales o nadaletes [DCVB]: “Planta amaril·lidàcia Narcissus tazetta, que fa les flors blanques-grogues (or., occ.); cast. narciso”. O tal volta Narcissus serotinus, Narcissus dubius o Narcissus assoanus ?que fa una flor totalment groga?, perquè aquestes varietats són més pròpies del País Valencià que, dit siga de pas, és d’on pense natural l’autor del text. Abans de la casa humida, la seua cabellera llarga i daurada, plena de vida i salut, li permetia nugar fins a seixanta nadales (o nadaletes o almesquins, un altre nom que dóna l’IEC) en un sol cabell. Una traducció correcta hauria dit “en un solo cabello llevaba anudados sesenta narcisos”.

http://ichn.iec.cat/bages/roques/Imatges%20grans/narcissu.htm

BUGADERA: quan vingué el mal de França i aquesta fou la causa que jo restés burlada, i si estic ací llavant i fatigant-me és per casar-me, perquè no tinc altre desig sinó veure'm casada i honrada.

LOÇANA: I la polsera de pega?

BUGADERA: què dieu senyora?

LOÇANA: que haveu gran pena en mastegar.

BUGADERA: ai, Senyora, la humitat d'aquesta casa m'ha fet pelar el cap, que tenia uns cabells com flocs d'or i en un sol cabell duia nuades seixanta nadales.

• En un altre passatge, la Loçana recorda l'opulència dels temps passats i es plany de les estretors del present i de les penalitats que han de patir moltes dones que viuen en la pobresa i sense reconeixement. Llavors diu:

LOÇANA: (…) Salvo que unas rotos brazos, otras gastadas sus personas y bienes, otras señaladas y con dolores, otras paridas y desmamparadas, otras que siendo señoras son agora siervas, otras estacioneras, otras lavanderas, otras estableras, otras cabestro de símiles, otras alcahuetas, otras parteras, otras cámara locanda (…)

L'editora Carla Perugini en una nota ens diu: "Cabestro de símiles por 'alcahueta', también en Libro de buen amor, 920d y 924d, y en M. LV". Bàsicament és la lliçó que segueixen Gernert/Joset (2013: 608), Allaigre (2011: 389), etc. Em sembla però, que és una observació que cal matisar perquè al Libro del buen amor només es parla (diverses voltes) de cabestro, en cap cas de cabestro de símiles. Vegem-ho [CORDE]:

"A la tal mensajera nunca le digas maça;

bien o mal como gorgee, nunca le digas picaça,

señuelo, cobertera, almadana, coraça,

altaba, traïnel, cabestro nin almohaça,

garavato nin tía, cordel nin cobertor,

escofina, avancuerda, nin rascador,

pala, aguzadera, freno nin corredor,

nin badil nin tenazas nin anzuelo pescador,

canpana, taravilla, alcahueta nin porra,

xáquima, adalid nin guía nin handora;

nunca le digas trotera, aunque por ti corra;

creo que, si esto guardares, que la vieja te acorra."

En cap cas s'hi ha de veure una referència al bou, com suposa Damiani (1990: 266). Significat que té en castellà, però no en català. L'accepció ?compartida? que hi juga és la de [DCVB]: "Corda que per medi d'alguns nuus forma ramals en diferents direccions, de manera que s'adapta al cap d'una bístia i serveix per subjectar-la en haver-la de menar o en tenir-la lligada". L'accepció que explica en el seu estudi sobre el lèxic de la prostitució del XV, A. Frago (1979: 269): "A veces se registran creaciones léxicas (trincadero) o innovaciones polisémicas a partir de palabras preexistentes (cabestrería): «Vejaranas son madre e hija, que cumplen bien el proverbio 'si puta la madre, etc.'. Empero ya ella traspasó su derecho en la hija y tercia lo posible. Hazen las dos lo que pueden; biven en Salamanca a la cabestrería, porque allí es casi como priora de algunas bagassas que allí están en religión» (Cancionero, 204). El segundo ejemplo es de fácil explicación, cosa que, por desgracia, no en todos los casos sucede: cabestrería, con sentido propio y

general de 'lugar en el que se hacen o venden cabestros', recibió ocasionalmente otro tomando como punto de apoyo o de referencia la acepción figurada 'alcahueta' que cabestro presenta en obras literarias de distintas épocas (Juan Ruiz, 920 d, 924 d; Lozana, 182): cabestrería parece ser aquí sinónimo de alcahuetería 'oficio de alcahueta'". Exactament igual apareix al Diccionari Labèrnia (1839: 324): "CABESTRERIA. f. Botiga ahont fan y venen cabestres. Cabestrería. Capistrorum officina". Tot això queda reforçat als versos de l'Arxipreste, on la major part dels qualificatius tenen a veure amb estris relacionats amb les idees d'instrumentalitzar, manipular, menar, conduir, etc. Per això "freno", "avancuerda", "garavato", "xáquima", "cordel" i, per descomptat, "cabestro", són elements sinònims relacionats amb dogal, corda, etc., i la idea de subjecció, menament i lligament. Si insistisc en tot això, és per la importància que té en relació al segon terme de l'expressió, "símiles".

La interpretació de Gernert/Joset (2013: 223), segons la qual voldria dir "que llevan rameras semejantes a sí mismas a los clientes", resulta anodina i no recull tota la malícia de la imatge, sota un altre prisma. La potència de la metàfora es perd en castellà. L'original hauria de dir quelcom semblant a cabestre d'atzembles, més probablement una les seues variants antigues com era cabestre d'asembles [DCVB: "Si los romeus van... ab asembles [sic] carregades de roba, Llull Cont. 113, 5]. No és pas casual que en valencià [DNV] cabestre signifique també 'burro'. Rucs, someres, burros, matxos i atzembles van estretament lligats a cabestre. Que asembles s'assemble a "símiles" ortogràficament i, en un cas, també semànticament, ha menat el traductor a la confusió. La presència temàtica insistent de l'ase al llarg de tot el text, amb la font evident de L'Ase d'or (Asinus aureus) d'Apuleu, encara reforça més la lectura que en fem. El text devia ser aproximadament:

LOÇANA: (…) Salvo que unes braços trencats, altres guastades ses persones i béns, altres senyalades i amb dolors, altres parides i desmamparades, altres que essent senyores són ara serves, altres estacioneres, altres bugaderes, altres estableres, altres cabestre d'atzembles, altres alcavotes, altres parteres, altres cambra llogada (…)

Per manca d'espai ?i sóc conscient que ja m'he entretingut massa? no he pogut apuntar gairebé res del món cultural del Retrat, de les qüestions geogràfiques, del simbolisme dels personatges, dels gravats, de les "autoritats" citades o amagades, de les parèmies, i un llarg etcètera. En descàrrec meu vull oferir una primícia. El mamotret XVII comença amb una intervenció de l'autor com a personatge: "AVTOR: el que siembra alguna virtud coie fama. Quien dize la verdá cobra odio". Des d'Ugolini està identificat l'adagi llatí en Terenci: "Obsequium amicos, veritas odium parit", Perugini (2004: 99 nota 550) recorda oportunament que "era el lema de Marcolini, editor de Aretino en Venècia y está en el incipit de la Narrenschiff," i que apareix també a la comèdia Thebaida de Torres Naharro: "Pero todos dizen que la lisonja gana amigos y que la verdad engendra odio". Aquesta part la tenim, doncs, ben identificada, i en versió popular catalana fa: "dient les veritats es perden les amistats". Pel que fa a la primera oració, "el que siembra alguna virtud coie fama", Allaigre (2011: 250) i Gernert/Joset (2013: 551) addueixen que figura al recull de refranys de l'aragonès mossèn Pedro Vallés (1549), i després l'arreplega Correas (1627). Tot això ja és ben interessant, però la notícia més reculada i fiable, ara com ara, la trobe fent part d'un aforisme de Leonardo da Vinci: "L'età che vola discorre nascontamente e inganna altrui, e niuna cosa è più veloce che gli anni, e chi semina virtù fama raccoglie." [Baldini 1993: 30; Atl. 71 v.a.]. Restituït al català: "AUTOR: qui sembra alguna virtut recull fama. Qui diu la veritat cobra odi".

En resum, després d'aquest petit mostrari oferit ací, i que de fet constitueix una petita part de tot el que hem anat trobant, considere que ja no podem fer l'orni sobre la catalanitat del text de La Loçana. Per a mi es tractava ara de fer una bestreta, tot i que sempre amb la idea de poder justificar-ne la tesi en el moment escaient i amb el degut aparat. I proposar una possible restitució del text original.

Rafel Mompó

NOTES

1. Citaré per l'edició de Carla Perugini perquè conté informacions rellevants, edita altres textos i per tal de facilitar la consulta, atés que està disponible en aquesta adreça: http://www.cervantesvirtual.com/obra/la-lozana-andaluza/ .

2. Per a aquest article, sempre que m'ha estat possible he procurat adduir exemples consultables en recursos electrònics, assenyalats entre claudàtors [CICA, CIVAL, DCVB]. Quan no he pogut, en faig constar la referència.

3. Vid. la lletra de J. A. Maians a Carlos Andrés, amb data 8 de juliol de 1783 a:

http://bivaldi.gva.es/va/corpus/unidad.cmd?idCorpus=20000&idUnidad=55988&posicion=1

4. Remet als treball recents de Marc Adell en aquesta mateixa web Petges catalanes en la figura d'en Garcilaso de la Vega (1) i (2) https://www.inh.cat/articles/Petges-catalanes-en-la-figura-d'en-Garcilaso-de-la-Vega-1-

5. Vid. una traducció accessible en línia a: http://www.dim.uchile.cl/~lsaavedr/node75.html

RECUSOS LEXICOGRÀFICS EN LÍNIA:
CICA ? Corpus Informatitzat del Català Antic

CIVAL ? Corpus Informatitzat del Valencià

CORDE ? Corpus Diacrónico del Español

DNV ? Diccionari Normatiu Valencià

OED – Oxford English Dictionary

BIBLIOGRAFIA:
Allaigre, Claude (edició crítica). La Lozana Andaluza. Ediciones Cátedra. Madrid, 2011.

Baldini, Massimo (cur.). Leonardo da Vinci. Aforismi, novelle e profezie. Newton Compton editori. Roma, 1993.

Batlle, Lluís. Les primeres traduccions de “La Celestina” i el sobtat començament de l'obra. Web de l’INH, octubre de 2014. Disponible en línia a: https://www.inh.cat/articles/Les-primeres-traduccions-de-La-Celestina-i-el-sobtat-comencament-de-l'obra

Batlle, Lluís. La traducció anglesa de “La Celestina” que passa a València. Web de l’INH, desembre de 2014. Disponible en línia a: https://www.inh.cat/articles/La-traduccio-anglesa-de-La-Celestina-que-passa-a-Valencia#sdfootnote2sym

Beltran, Vicent; Monjo, Joan-Lluís; Pérez, Vicent-Josep. El parlar de Guardamar. Un estudi del valencià meridional fronterer. Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l’Abadia de Montserrat. Barcelona, 2004.

Bilbeny, Jordi. L'original català perdut de La Celestina. Resum de la conferència d'En Jordi Bilbeny del 29 de novembre del 2008, per Manel Capdevila. Disponible en línia a: http://www.inh.cat/articles/L%27original-catala-perdut-de-la-Celestina

Civera, Manuel. La gènesi de La Celestina (de Morvedre a Joanot Martorell). Editorial Neopàtria. Alzira, 2016.

Corominas, Joan. Breve Diccionario Etimológico de la Lengua Castellana (BDELC). Editorial Gredos. Madrid, 1990.

Damiani, Bruno M.; Allegra, Giovanni (edició crítica). Retrato de la Lozana andaluza. Librería José Porrúa. Madrid, 1975.

Delicado, Francisco. Retrato de la Lozana andaluza. Imprenta y estereotipia de M. Rivadeneyra. Madrid, 1871.

Despuig, Christòfol. «Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa» (edició, introducció i traducció a cura de Juan Antonio González), dins eHumanista/IVITRA 1 (2012).

Ferrater, Gabriel (traducció i prefaci). El procés, de Franz Kafka. Edicions Proa. Barcelona, 1966. Disponible en línia a:

http://www.laserpblanca.com/gabriel-ferrater-el-proces-de-kafka

Frago, Juan Antonio. «Sobre el léxico de la prostitución en España durante el siglo XV», dins Archivo de filología aragonesa, vol. 24-25. Institución Fernando el Católico. Saragossa, 1979, p. 257-274.

Frago, Juan Antonio. «Norma lingüística y artificio literario en La Lozana Andaluza», dins Philologia Hispalensis, Vol. III. Universidad de Sevilla. Sevilla, 1988.

García-Valdecasas, José Guillermo. La adulteración de “La Celestina”. Editorial Castalia. Madrid, 2000.

García, José Luis. «Els noms catalans i valencians de les monedes», dins Congrés Internacional de Toponímia i Onomàstica Catalanes, a cura d’Emili Casanova i Vicenç M. Rosselló. Edicions de la Universitat de València, Paiporta, 2002.

Gernert, Folke; Joset, Jacques (edició, estudi i notes). La Lozana andaluza. Real Academia Española. Madrid, 2013.

Joset, Jacques. «Hacia una nueva edición crítica de La Lozana andaluza (II)», dins Actas del IV Congreso de la Asociación Internacional Siglo de Oro (AISO), Vol. 2. Alcalá de Henares, 22-27 de juliol de 1996. Univeridad de Alcalà, 1998.

Labèrnia, Pere. Diccionari de la llengua catalana ab la correspondencia castellana y llatina. Estampa dels hereus de la V. Pla, Barcelona, 1839, (989 p.).

Lamarca, Montserrat. La impremta a Barcelona (1501-1600). Edita la Biblioteca de Catalunya i el Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya. Barcelona, 2015.

Martí, Joaquim. Diccionari Històric del Valencià Col·loquial (DHVC). Universitat de València. València, 2006.

Menéndez Pelayo, Marcelino. «Orígenes de la novela», dins Biblioteca Virtual Menéndez Pelayo de la Biblioteca Virtual Ignacio Larramendi de Polígrafos. Fundación Ignacio Larramendi. Madrid, 2012. [Obra disponible a: http://www.larramendi.es/menendezpelayo/i18n/corpus/unidad.cmd?idUnidad=100234&idCorpus=1000]

Mestre Robert. Libre del Coch. Curial Edicions Catalanes. Barcelona, 2012.

Morreale, Margherita. «Bisoño de frojolón: a propósito de una reciente edición de La Lozana Andaluza», dins Boletín de la Biblioteca Menéndez Pelayo, LV. Santander, 1979, p. 323-341.

Nebrixa, Antonio. Gramática de la lengua castellana. Salamanca, 1492.

Edició virtual en línia a http://www.antoniodenebrija.org/libro1.html#5

Nebrixa, Antonio. Vocabulario español-latino. Real Academia Española. Facsímil de la primera edició de Salamanca, c.1495. Madrid, 1951.

Perugini, Carla (ed. crítica). La Lozana andaluza. Fundación José Manuel Lara. Sevilla, 2004.

Sendra, Àlex. La ciutat on es desenvolupa l'acció de La Celestina. Web de l’INH, setembre de 2013. Disponible en línia a: https://www.inh.cat/articles/La-ciutat-on-es-desenvolupa-l'accio-de-La-Celestina

Sendra, Àlex. L'eclipsi de sol de La Celestina. Web de l’INH, març de 2014. Disponible en línia a: https://www.inh.cat/articles/L'eclipsi-de-sol-de-La-Celestina

Vallès, Alba. «L’espoliació de la biblioteca colombina», dins Reembres, plecs d’història i cultura, núm. 4. Any 1994. Vilanova i la Geltrú. Pàgs. 27-31.